

VARGYAS GÁBOR FAHÁNC S ÉS FAHÁNC RUHÁK A KÖZÉP-VIETNAMI BRÚKNÁL¹

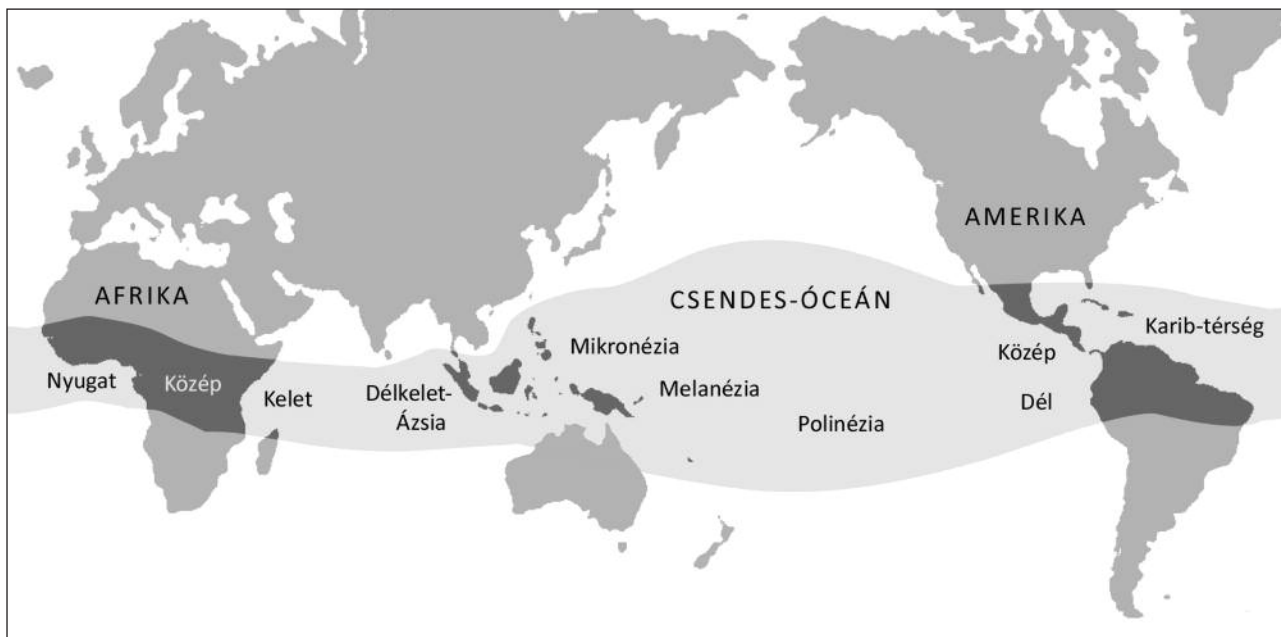
Közismert tény, hogy „a textilek feltalálása vagy átvétele előtt veregetett faháncs ruhák szolgálták az emberi test öltöztetésére a trópusi világ nagy részén”.² A veregetett faháncsot, polinéz eredetű – és szinte az összes európai nyelvben elterjedt – nevén a „tapát”, a világ számos helyén máig ismerik és használják a textilek helyett vagy mellett.³ Hagyományosan tipikus „tapa-területnek” számít Óceánia (azon belül mindenekelőtt Polinézia, de részben Melanézia is) és a délkelet-ázsiai szigetvilág; Dél-Amerikában az Amazonas medencéje, valamint Közép- Amerika; Afrikában Uganda és a Kongó-medence. E területek anyaga régóta a tudományos és művészi érdeklődés homlokterében áll, és viszonylag jól feldolgozott.⁴ Kontinentális Délkelet-Ázsia az előbbiekhöz képest jóval kevésbé ismert terület, annak ellenére, hogy jelenlegi ismereteink szerint a veregetett faháncs használatának legrégebbi régészeti bizonyítékai (kő tapaverők formájában) Dél-Kínából, a Pearl River deltájának vidékéről származnak.⁵ A szövés korai elterjedése a délkelet-ázsiai szárazföldön ugyanis korán, és majdnem teljesen kiszorította az „archaikus” veregetett faháncsot. E vidéken – eltekintve néhány ritka etnográfiai példától – a 20. század elejére-közepére a tapa már mindenütt kiszorult a használatból, s jó esetben az emlékezetben őrződött meg.⁶ Bizonyíték minderre a Michael Howard által szerkesztett *Bark cloth in Southeast Asia* (2006) című könyv is. Itt Délkelet-Ázsia szárazföldi részét a bevezetőbeli áttekintésen túl mindössze egyetlen leírás képviseli:⁷ ez a fejezet – szemben a kötet többi írásával, amelyek Délkelet-Ázsia szigetvilágában végzett recens etnográfiai terepmunkákon alapulnak – leginkább másodkézből származó összefoglalása a vietnami hegyi kisebbségekre vonatkozó, vietnami nyelven megjelent, elszórt adatoknak.⁸ Hogy a faháncs-technológia helyenként mennyire a múlté lehet már, bizonyítja ugyane kötet egy másik írása, amely Tajvan szigetéről érdekes újra-

1 A cikk megírásában nyújtott segítségükért ezúton szeretném kifejezni köszönetemet az alábbi személyeknek: Bellér-Hann Ildikónak Ihle számomra hozzáférhetetlen művének (1939) a megszerzéséért és lemásolásáért; Gérard Difflothnak az *Antiaris toxicaria*-ra vonatkozó, „katuic” nyelvészeti adatok részletes vázolásáért; Rácz Istvánnak az *amúng* botanikai beazonosításában nyújtott segítségéért; Ráczkevi Irénnek és Nemes Péternek az illusztrációként használt rajzok és szabásminták elkészítéséért; Szakszon Imrének a videogramok elkészítéséért; Száva Borbálának a fényképek és az adatok értelmezésében nyújtott tanácsaiért.

2 Aragon 1990. 33. A „veregetett faháncs” kifejezés arra a tényre utal, hogy esetünkben nem szőtt textíliáról van szó: az eltérő területek függvényében különböző bonyolultságú folyamat lényege, hogy a lehántott fakérget vízbe áztatják, majd a rostjait – a papírkészítéshez hasonlóan – fa- vagy kőverőkkel széjjelzúzzák, utána megszáritják, aztán az egyes darabokat „összenemezlik”. Az így nyert anyag a vastagságtól és a kidolgozottságtól függően papírra, textilre vagy (például a brúk esetében, lásd alább) durván ványolt nemezre, esetleg állatbőrre emlékeztet.

3 A „tapa” Cook kapitány polinéziai útjai nyomán került be az európai nyelvekbe „veregetett faháncsból készült textilszerű anyag” értelemben. A szó Szamoán és Tongán eredetileg a veregetett faháncsból készült takarók szélső sávjának a megnevezésére szolgált; Hawaiiin a „kapa” egy speciális tapafélét jelentett.

4 Lásd például Anati 2005; Bell 1985; Guillaut-Bataille-Benguigui (et al.) 2009; Howard 2006a; Klein 2001; Kooijman 1963; Kooijman 1972; Kooijman 1988; Leonard –Terrell 1980; Mesenhöller 2014; Pole-Doyal 2004; Schienerl 1997 stb.

A VEREGETETT FAHÁNC S KÉSZÍTÉSÉHEZ HASZNÁLT FAFÉLÉK ELTERJEDÉSI TÉRKÉPE | POLE-DOYAL 2004. 19. NYOMÁN. A ROYAL ALBERT MEMORIAL MUSEUM & ART GALLERY AND EXETER CITY COUNCIL SZÍVESSÉGÉBŐL

élesztési folyamatról számol be: a helyi lakosság kezdeményezésére végzett rekonstrukció azonban „nem alapult a múltbéli folyamat, illetve a hozzákapcsolódó munka ismeretén, hanem inkább tévedésekkel tarkított próbálkozáson, amelynek célja az volt, hogy egy új kontextusban teljesen új célok érdekében alkossanak valamit újra”.⁹ Tanulmányom részben akár e mérföldkőnek számító kötethez való utólagos hozzájárulásnak is tekinthető: egy faháncsruha-rekonstrukcióról számol be a közép-vietnami hegyvidékről, amely – ellentétben az idézett tajvani példával – még élő emlékezetten alapult,¹⁰ hozzájárulván így a Délkelet-Ázsia kontinentális és inzuláris részei közötti egyenlőtlen mérleg helyrebillentéséhez. Külön apropója az a szokatlan és ellentmondásos tény, hogy a Luu Hung által idézett vietnami szakirodalmi hivatkozások közül egy konkrétan ugyanarra az etnikai csoportra (a brúkra),

ugyanarra a helyre, sőt ugyanarra a gyűjtésre vonatkozik, amelyről az alábbiakban szó lesz – csak hogy ez a nevet és a gyűjtés körülményeit elhallgatja, amellet, hogy a konkrét helyről és konkrét gyűjtésből származó adatokat szakirodalmi forrásokból vett, más népekre vonatkozó adatokkal is elegyíti!¹¹ Örömmel ragadom meg az alkalmat, hogy az ott leírtakat most pontosítsam, kiegészítsem, és egyben teljesebb képet adjak egy történeti szempontból rendkívül fontos, mára azonban használaton kívül került, sőt gyakorlatilag feledésbe merült ruházatkészítési nyersanyagáról és technikájáról.

5 Lásd Cameron 2006. 65–74.; Howard 2006b 1–2, 7. A legrégebbi kő tapaverőket a Pearl River deltájában feltárt Xiantouling kultúra anyagában (Kr. e. 4500–3700) találták meg.

6 Howard 2006b 9.

7 Luu Hung 2006. 75–82.

8 Ezek az adatok ráadásul gyakran meglehetősen felületes, több etnikumra is érvényesnek tekintett leírásokon, szóbeli információkon, nem résztvevő megfigyelésen alapulnak.

9 Kun-Hui Ku 2006. 107.

10 Kun-Hui Ku 2006. 112. említ egy másik esetet is, amikor a rekonstrukciót az etnográfus gyűjtő kérésére végezték el.

A BRÚK. A TEREPMUNKA SZÍNHELYE ÉS KÖRÜLMÉNYEI

A mon-khmer nyelvek „katuic” csoportjába tartozó nyelvet beszélő brúk (vietnami nevükön „vân kiêu”)¹² az egykor Észak- és Dél-Vietnamot elválasztó 17. szélességi fok mentén, a Vietnambot és Laoszt elválasztó hegylánc, a Trứng Sơn két oldalát övező erdős hegyvidéken élnek. Vietnamban Quang Trj és Quang Bnh tartományokban laknak, a tengerpartot (a vietnami Đōng Hától) a Mekong völgyével (a laoszi Savannakhetig) összekötő egykori 9. számú gyarmati úttól főként északra. Az általuk legsűrűbben lakott vidék – a vietnami háború történetéből kétes hírnévre szert tett – Khe Sanh (Hứng Hóa) járási székhely környéke, terepmunkám színhelye.¹³

A brúk tipikus „proto-indokínai” hegyvidéki törzs. Létfenntartásuk égetéses-irtásos, talajváltó gazdálkodáson alapul; a létfenntartás alapja az ún. „szárazrizs” (bár helyenként „nedvesrizs”¹⁴ -termesztést is folytatnak), amit kukorica-, köles-, szezám-, dohány- és zöldségtermesztéssel egészítenek ki. Baromfit, disznót, kecskét, marhát és bivalyt tenyésztnek (a kecske és marha újkori európai átvétel). Klimatikus körülmények miatt nem termesztenek gyapotot, így nem tudnak szőni, mint ahogy nem ismerik a fémek megmunkálását vagy a fazekasságot sem.

A brú társadalom patrilineáris, a házasság utáni lakóhelyválasztás patrilocális. A társadalomszervezet alapvető, funkcionális egysége a *ntăng*, amely egy közös őstől leszármazott, négy-öt generációt felölelő sekély patriágazat (vagy annak egy szegmentuma): névvel megnevezett, exogám, szolidáris, rituális csoport. Feje az ágazat legidősebb férfitagja; az ágazatvezetői funkció az ágazaton belül a szenioritás elve szerint öröklődik. Az ágazatok a maguk részéről nagyobb egységekbe, nemzetségekbe (*mu*) tagolódnak, amelyek mára semmiféle világos funkcióval nem rendelkeznek.¹⁵ A politikai és földbirtokló egység a faluközösség. A politikai hatalmat a falufőnök gyakorolja; funkciója az „őshonos” ágazaton belül a szenioritás elve szerint öröklődik; a falufőnöki és az ágazatfőnöki funkció tehát egybeesik. A brú vallás nem tételes vallás: különféle természeti szellemek imádásán („animizmus”) és őskultuszon alapul.

A gyűjtésre a kezdeményezésemre, többévi előkészítés után került sor, Xabai, majd Đōng Cho falvakban (Hứng Linh járás, Hứng Hóa kerület, Quang Trj tartomány) 1989. november 25. – december 3. között, vietnami kollégám, Nguyễn Tất Thắng részvételével. Đōng Cho falubeli házigazdám és barátom, *mproaq* Toan, illetve a Xabai falubeli *mproaq* Tava szívességének köszönhetően ekkor készült el számunkra rekonstrukció formájában két darab, veregetett faháncsból

11 Nguyễn Tất Thắng 1991. 62–65.

12 A brú nyelvnek négy önálló dialektusa van, amelyeket időnként önálló nyelvként is számon tartanak: a vân kiêu, khoa, tri és mangkong. Az előbbi kizárólag Vietnamban, az utóbbi három zömében Laoszban él.

13 Összesen 18 hónapot kitevő terepmunkám – amelyre 1985–1989 között több részletben került sor (1985 és 1986: 2-2 hónap, 1987–1988: 10 hónap, 1989: 4 hónap) – színhelye Cóc és Đōng Cho ikerfalvak, Hứng Linh járás, Hứng Hóa (Khe Sanh) körzet, Bnh Trj Thiên, (ma Quang Trj) tartomány volt.

14 „Szárazrizs” = a hegyi irtásföldeken bármiféle öntözés nélkül termesztett rizs. „Nedvesrizs” = síkságokon, folyamvölgyekben vagy hegyi teraszokon öntözéses-árasztásos technikával termesztett rizs.

15 Adatközlőim egy része szerint e nemzetségek a múltban exogám egységek voltak. A vietnami etnográfusok szerint ráadásul „totemisztikus” nemzetségek lettek volna – magamnak azonban erre vonatkozóan semmiféle adatom nincs, és nem is hiszek a „totemisztikus nemzetségek” meglétében a brúknál.

BRÚ TAPA-PONCSÓ. GYŰJTÖTTE VARGYAS GÁBOR, 1989. NÉPRAJZI MŰZEUM, BUDAPEST, LTSZ. 94.72.15.1.

(amúng) készült felsőruha *(ayoăh)*.¹⁶ A folyamatot a fényképezésen túl mintegy 1 órányi videofelvételen rögzítettük;¹⁷ az elkészült két darab ingkabátból az egyik a budapesti Néprajzi Múzeum, a másik (tudomásom szerint) a hanoi Néprajzi Múzeum gyűjteményébe került.¹⁸ A taparuhák egykori viseletére az idősebb generáció képviselői közül még sokan emlékeztek. Egybehangzó állításuk szerint gyermekkorukban, az 1930–1940-es években még viselték ezeket, majd az azt követő háborús események alatt, a vietnami, laoszi, illetve amerikai textilárúk és ruhadarabok elterjedésével párhuzamosan használatukkal egyszer s mindenkorra felhagytak.¹⁹ Terepmunkám idején, az 1985–1989 közötti periódusban az általam bejárt, három járást magába foglaló vidéken már senki sem viselt ilyet, sőt egyetlen megőrzött régi darabot sem sikerült még mutatóban sem találnom, viszont elbeszélésekben a múltra vonatkozóan visszatérő elem volt. A rekonstrukció így szinte magától adódott. Hangsúlyozni kell azonban, hogy a faháncs *(amúng)* és a belőle készült ágyékkötő *(sarlai)* vagy „poncsó” *(ayoăh)* ekkorra már mindenütt a régmúlt, illetve mindenekelőtt az elmaradottság és a szegénység szimbóluma volt.

FAHÁNCSBÓL KÉSZÜLT RUHAFÉLÉK. A TAPA-PONCSÓ

Veregetett faháncsból világszerte különféle tárgyak készültek és készülnek az ágyékkötőtől a felsőtestet takaró poncsóig, a fejedőtől a női szoknyáig, a takarótól a földre terített „szőnyegig” vagy az asztalterítőig; e tárgyaknak – akárcsak a textilneműeknek – a hétköznapi az ünnepi és/vagy a szakrálisig terjedő funkciójuk, illetve életkor, rang- és státuszjelző szerepük is volt vagy lehetett. Az egyes tárgyakat sok helyütt (de nem a brúknál!) festéssel, rátéttel, hímzéssel is díszítették; e díszített darabok gyakran az adott kultúrák művészetének kiemelkedő példái közé tartoznak.

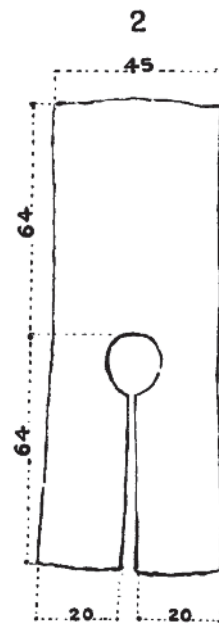
A brúk között a veregetett faháncsból készült ruhafélék száma korlátozott. Saját gyűjtésemből mindössze a férfiak viseletével kapcsolatban ismerek idevonatkozó adatokat: a tapa-poncsót *(ayoăh)* és az ágyékkötőt *(sarlai)* rendszeresen megemlégtették a visszaemlékezések során, viszont semmiféle adatom nincs

16 A francia szakirodalomban „mellényként” [gilet] hivatkozik rá Madeleine Colani (Colani 1936) és ugyanígy említi [jacket] a Howard szerkesztette kötet (Howard 2006a); Alexander Ihle (Ihle 1939) a terület egészére vonatkozóan „poncsószerű felsőruhákról” ír. Szóba jöhet még a „tunika” megnevezés is, de a római tunika inkább alsóruha volt, ráadásul változó hosszúságú, ami a deréktől egészen a bokáig is érhetett. A továbbiakban a „poncsó” kifejezést fogom használni, mivel ez fejezi ki legjobban a formát és a szabásmintát.

17 Tekintettel arra, hogy a gyűjtés 1989-es (utolsó) terepmunkám utolsó heteire esett, némileg lezáratlanul maradt: nem maradt időm rá, hogy jegyzeteimet utólag végigolvasva a pontatlanságokat, ellentmondásokat, hiányokat utángyűjtéssel kiküszöböljem: néhány kérdés sajnálatos módon megválaszolatlanul maradt. Ezekre a megfelelő helyen utalni fogok.

18 Az általam gyűjtött és a Néprajzi Múzeumba került brú tapa-poncsó leltári száma: 94.72.15.1.; a két darab „ágyékkötő”: 94.72.15.2-3. Ez utóbbi esetben azért használok idézőjelet, mert e tárgyak valójában nem igazi ágyékkötők, csak utánzatok. Lásd alább. Emellett a múzeum birtokeában van egy másik tapa-poncsó is, ugyancsak a brúktól, ám azoknak az egykori Észak-Vietnam területére eső egy távolabbi csoportjától, Vĩnh-linh környékéről, Molnár Benő orientalista-filológus gyűjtéséből, 1962-ből. Ennek leltári száma: 68.84.15., és a gyűjtő egykori meghatározása szerint faháncsból készült „női ruháról” van szó, amely az 1950-es években készült. A képét ennek is bemutatom, de részletes vizsgálatától most eltekintek. Annyi első ránézésre is látszik, hogy jóllehet nyersanyagául más fa szolgálhatott, mint az általam gyűjtött tárgyaknak, formára, méretre, szabásmintára szinte tökéletesen megegyezik az általam gyűjtött darabbal.

19 Kooijman 1963. 58. 177. lábjegyzetben megemlíti, hogy a II. világháborúban nagy textilhiány volt Indonéziában. Jáván, ahol a textil a 19. századra már annyira

PONCSÓSZERŰ TAPA-FELSŐRUHA RAJZA ÉS SZABÁSMINTÁJA. COLANI 1936. 240. FIGURE 51.1. ÉS 2. NYOMÁN, „FAKÉREG MELLÉNY. KHA LƠ [ETNIKAI CSOPORT] BA XUÔI FALU, HUỚNG HÓA KERÜLET, QUANG TRỊ TARTOMÁNY” ALÁÍRÁSSAL. | ALATTA TOVÁBBI SZÖVEGES MAGYARÁZAT: „1. BALOLDALT A FALU »POLGÁRMESTERE« [SIC!], HÁZÁNAK TERASZÁN, MELLÉNYÉBE ÖLTÖZVE, DEREKÁRA AZ ÖVHÖZ EGY KOSÁR KÖTVE. A KÉP HÁTTERÉBEN UGYANAZ A SZEMÉLY, SZEMBENÉZETBEN. 2. A KÉSZ MELLÉNY [FELÜLNÉZETI] KÉPE.” MADELEINE COLANI RAJZA, „FÉNYKÉPFELVÉTEL ALAPJÁN”.

(LÁSD MÉG VARGYAS 2000. 72. 31. KÉP)

a faháncs takaró (*ayơ*) vagy – egyetlen kétes említést leszámítva – a női faháncs lapszoknya (*són*) egykori léteire sem.²⁰ A brúkra vonatkozó szakirodalomban a faháncs ruhákra mindössze egyetlen leírást lehet találni, Madeleine Colani – a brúk

által lakott területet egyedüli tudományos kutatóként rövid időre meglátogató – művészettörténész-etnológus tollából, 1936-ból. Idézem: „Birtokunkban van egy fakéregből készült mellény, Annamból [közép-Vietnam], Ba Xuôi faluból (Huớng Húa kerület, Quang Trĩ tartomány), a kevésbé fejlett Kha Lơ [brúk] bennszülöttektől. A ruhadarab anyaga durva, világosbarna, kissé koszos, maximum 4 milliméter vastag, keresztirányban futó rostokból áll, amelyek a veregetés nyomait viselik. Az egyetlen daraból készült mellény ujjatlan, varrás nem tartja össze, a hossza a hát közepén, a gerincoszlop mentén

kb. 64 centiméter; a szélessége az egyik válltól a másikig 41 centiméter.²¹ Semmi sincs összeerősítve rajta, sem a nyaknál, sem az ujjaknál. Kellemesen meleg. A Kha Lơ-k [brúk] főleg hideg időben viselik, illetve amikor esik az eső. Ők maguk készítik ezt az anyagot. További ruháik pamutszöttesből készülnek, de ezeket nem maguk készítik, hanem az annamitáktól [vietnamiaktól] veszik a közelben lévő nagy és régi piacon, Cam-lộ-ban.” Majd lábjegyzetben még hozzát teszi mindehhez: „Egy ilyen mellény készítését végignéztük: a nyaknál meglehetősen nagy porceláncsészét helyeznek

kiszorította a faháncs ruhát, hogy teljesen feledésbe ment a technikája, a faháncs ruhát más nyersanyagokkal, például gumidarabokkal helyettesítették. A celebeszi toradzsák viszont azonnal visszatértek ekkor a veregetett faháncsból készült *fuya* ruhák használatára. E példa alapján az sem elképzelhetetlen, hogy a vietnami hegyi törzsek, így a brúk körében is esetenként felújulhatott a faháncs ruhák készítése, de erre adatom nincs.

²⁰ Nem tudni, hogy ez eredeti állapot-e, avagy újabb kori felejtés, illetve a használatból való kikopás eredménye.

²¹ A méretek a brúk átlagos testméreteiből adódnak. Az általam gyűjtött poncsó méretei a következők: a nyersanyag vastagsága 3–9 mm között ingadozik, a hossza 70 cm, a szélessége 65 cm. Mint látjuk, egyedül a szélességben van viszonylag jelentős különbség közöttük, aminek az oka ismeretlen.

BRÚ TAPA-PONCSÓ. GYŰJTÖTTE MOLNÁR BENŐ,
1962. NÉPRAJZI MÚZEUM, BUDAPEST, LTSZ. 68.84.15.

BRÚ FÉRFI ÉS NŐ, A FÉRFIN TAPA-PONCSÓ. MADELEINE COLANI FELVÉTELE, 1936?, „KHA” = „HEGYLAKÓ” FÉNYKÉPALÁÍRÁSSAL. MUSÉE DE L'HOMME,
PÁRIZS, LTSZ. E. 34-236-69. KÖZZÉTÉVE: VARGYAS 2000. 73. O. 32. KÉP. | JÓLLEHET A MÚZEUMI FÉNYKÉPALÁÍRÁS NEM ADJA MEG PONTOSAN A FELVÉTEL
HELYÉT, VALÓSZÍNŰ, HOGY BA XUÔI FALUBAN (HƯƠNG HÒA KERÜLET, QUANG TRI TARTOMÁNY) KÉSZÜLT | MUSÉE DU QUAI BRANLY, PARIS

a fakéregre, amelynek széle a ruhadarab közepén húzódó képzeletbeli vonalhoz illeszkedik, körülrajzolják szénnel, kivágják késsel; hasonlóképp késsel vágják fel a mellény elejének nyílását is. A szabók nem használnak sem cérnát, sem ollót.”²²

A leírásra, pontosabban a szabásmintára a későbbiekben még visszatérek; de a taparuhákkal kapcsolatban már most fel kell hívnom a figyelmet egy érdekes tényre: a szakirodalomban éppúgy, mint a brúk elbeszéléseiben a veregetett faháncs ruha szinonimája (vagy szimbóluma) a poncsó (*ayōāh*):

erről számol be Colani is, a vietnami szakirodalom is,²³ és ennek készítését mutatták be – magától értetődő természetességgel, nem kérésre, maguktól – a rekonstrukció során brú adatközlő barátaink is! A budapesti Néprajzi Múzeum gyűjteményébe került, itt azonban be sem mutatott „ágyékkötők” valójában a poncsókészítés járulékos melléktermékeiként, a levágott felesleges anyagból esetlegesen és sebtében kialakított „pótlékok” voltak, amelyek formáját és méreteit eleve meghatározta a rendelkezésre álló nyersanyag. Mintha a faháncs ruha illusztrálására nem is a szakirodalomból és a vietnami etnikus sztereotípiákból olyannyira ismert ágyékkötők lettek volna a legalkalmasabbak! E poncsókat adatközlőim ráadásul általában a férfiak ruházataként említették meg, amit alátámasztani látszik Colani egy fényképfelvétele is, amelyen egy egymás mellett álló brú férfi és nő látható: a férfin veregetett faháncsból készült poncsó és ágyékkötő van, a nő felsőteste viszont meztelen, miközben egy pontosan meg nem határozható, vastag anyagból (bizonyosan nem tapából!) készült nadrágszerű ruhadarabot visel. (Lásd 197. o.) (Hogy ez valódi nadrág-e vagy csak az egyébként a brúknál kizárólagos lapszoknya sajátos megkötési módjának köszönhető-e a nadrágszerű forma, kérdéses.)²⁴ Mindezek alapján némileg meglepő a Néprajzi Múzeum 1962-ből származó brú tapa-poncsóját kísérő leltárkönyvi bejegyzés, mely szerint ez a darab „női” viselet lenne.²⁵

²² Colani 1936. 239.

²³ Luu Hung (2006. 75.) egy vietnami szerző, Mạc Đương (1963) alapján a brúkon kívül a kis „vietic” nyelvű csoportokról (Ruc, Arem, Sach) írja általában, hogy „a ruc, arem, sach és van kieu [brú] csoportok a mai napig viselik a fakéregből készült pulóvereket vagy poncsókat”.

²⁴ Száva Borbála hívta fel a figyelmemet arra, hogy a Hanoi Néprajzi Múzeum katalógusában (Nguyễn Văn Huy 1997) a 19. oldal felső, brú nőket ábrázoló képén világosan látható a bő lapszoknya „nadrágszerű” használata. Ugyancsak neki köszönhetek egy másik párhuzamot a nadrágszerű szoknyaviselésre az EFEO fotótárából, amelyen egy közelebről meg nem határozott, és semmiféle adattal nem rendelkező laoszi „kisebbséghez” tartozó nőcsoport látható. Lásd: <http://collection.efeo.fr/ws/web/app/collection/record/24886?vc=ePkH4LF7w6yelGA1iKGJhRlpKUQfM5CQlgKaH4AlZy64gIKHBQBs5i0N>.

Mint azt Ihle Óceániára és Délkelet-Ázsiára kiterjedő széles körű áttekintéséből tudjuk,²⁶ „a fej számára szolgáló lyukkal, oldalvarrással és szabadon hagyott ujjakkal rendelkező poncsó formájú viseletfélék viszonylag gyakoriak” Hátsó-Indiában.²⁷ „Majdnem mindig egy ing- vagy zsákszerű ruháról van szó, hasítékkal a fej, oldalt pedig lyukakkal a kezek számára, kevésbé vagy jobban kidolgozott ruhaujj rátétekkel”.²⁸ Ezek a felsőruhák vagy poncsók azonban általában csak reliktum-területeken maradtak fent; leírásában asszami (naga), khaszi, tibeti (lepcsá), kacsin (burmai) példákat idéz, amelyek viszont már mind szőtt anyagokból készültek – vagyis veregetett faháncs poncsóra egyetlen adatot sem talált szárazföldi Délkelet-Ázsia területéről! Ez utóbbira Polinéziából, Mikronéziából (Ponape) és Indonéziából („maláj szigetvilág”) közöl etnográfiai példákat, „míg Hátsó-Indiában ez már a múlt világához látszik tartozni”.²⁹ A most bemutatandó brú tapa-poncsó tehát már csak ezért is unikum: tudomásom szerint az általunk gyűjtött két darabon kívül nincs a világ egyetlen múzeumában sem kontinentális Délkelet-Ázsiából származó ilyen tárgy,³⁰ mint ahogy a szakirodalomban sem találunk egyetlen leírást sem a tapa-poncsó készítésének a folyamatáról, nem beszélve a szabásmintáról, s a részletes fénykép- és filmdokumentációról.

A NYERSANYAG

Óceániában köztudottan általában háromféle fa kérgét használják tapakészítésre: leginkább a kínai papíreperfát (*Broussonetia papyrifera*), továbbá vad kenyérfaféléket (*Artocarpus* sp.) és a vad fügefát vagy *banyant* (*Ficus* sp.). Az első természetett növény, az őshazája Délkelet-Kína, az utóbbiak vadon növekvő fák. Délkelet-Ázsiában ennél sokkal színesebb a kép: akár egyetlen etnikai csoportnál is még tucatnyi további faféléket használ[hat]nak. Mint azt Kooijman indonéziai összefoglalásából tudjuk,³¹ a celebeszi toradzsák például a *Broussonetia papyrifera*-n, az *Artocarpus blumei*-n és a *Ficus leucantatomán* kívül még az *Antiaris toxicaria* (*limpo*), a *Trema amboinensis*, a *Sloetia minahassae* és az *Urostigma* sp. fafélék kérgét is használták – ezek mindegyike vadon növekvő erdei fa. Hasonló adatokat közöl Aragon is egy toradzsa csoport, a tobakuk köréből: a *Broussonetia papyrifera*, az *Artocarpus blumei* (vad kenyérfa), háromféle *Ficus*-faj (*F. infectoria*, *F. annulata*, *F. variageta*) mellett az *Antiaris toxicaria* volt az általa kutatott tobakuk tapa-alapanyagot szolgáltató növénye.³² Indonézia egészét tekintve 36 darab, latin névvel beazonosítható adat alapján Kooijman a következő statisztikát adja: a leggyakoribb az *Artocarpus* (12 említés); utána következik az *Antiaris* (7 említés) és a *Broussonetia papyrifera* (7) – ez utóbbi a legfinomabb minőségű. Ezt követi a *Ficus* (6 említés), majd jóval lemaradva a *Trema amboinensis*, a *Sloetia*

25 Lásd a 18. lábjegyzetet. Itt jegyzem meg, hogy faháncsból készült női lapszoknya esetleges létezésére utaló egyetlen, nagyon kétséges adatom azért nekem magamnak is van: a rekonstrukcióban részt vevő egyetlen nő, *mpoaq* Toan felesége, *mpiq* Toan említette – tőle nagyon szokatlan módon – habozva, kételkedve, majdhogynem kérdés formájában, kevésbé meggyőző módon, hogy szerinte „szegény” nők viselhettek egykor ilyet (*sakát són*).

26 Ihle 1939.

27 Ihle 1939. 101.

28 Ihle 1939. 96–97.

29 Ihle 1939. 102.

30 Itt az egyszerűség kedvéért eltekintettem a budapesti Néprajzi Múzeum – Molnár Benő által gyűjtött – másik brú tapa-poncsójától. A Colani által hivatkozott darab lelőhelye jelenleg ismeretlen.

31 Kooijman 1963. 56–57, 65.

32 Aragon 1990. 35.

minahassae, az *Urostigma* sp. és az *Areca triandra* (1-1 említés). Az egyedüli természetett növény mindezek közül a *Broussonetia papyrifera*, a többi vadon nő. A vadon termő, nem domesztikált növények, illetve a belőlük készült alapanyagok nagy változatossága alapján új megvilágításban vethető fel a tapa délkelet-ázsiai meglétének, a neolit földművesekhez való kapcsolásának, ősiségének a kérdése – e kérdésre tanulmányom végén még visszatérek.

Az alapanyag durvasága vagy finomsága a felhasznált fa függvénye: a legpuhább anyagot a *Broussonetia papyrifera* adja, továbbá a *Trema* és az *Artocarpus*. Az *Antiaris toxicaria* ezzel szemben épp arról ismert, hogy durvább és vastagabb alapanyagot szolgáltat;³³ a kéreg ráadásul csak viszonylag fiatal növényekről gyűjthető be, mert az öregebb fák olyan mennyiségű mérgezőanyagot tartalmaznak, hogy az már veszélyes lenne a vele dolgozók számára.³⁴ Mivel ez a fa nem tartalmaz elég ragasztóanyagot, nem elég ragacsos ahhoz, hogy a *Broussonetia*- és *Ficus*-félék esetében szokásos technikát alkalmazzák, amelynek során kisebb-nagyobb levágott ágakból nyert kéregcsíkokat nemezelnek össze. A fát ezért kivágják és a kérgét egyben hántják le,³⁵ így egyetlen darab nagy, súlyos, vastag és durva textil- vagy nemezszerű (sőt majdhogynem szőrös bőrre emlékeztető) anyaghoz jutnak, amit utána a kívánt méretűre és formájúra vágnek. Ez a tény, az egyetlen darab nyersanyagból való készítés szolgál magyarázattal az *Antiaris toxicaria*-ból készült brú poncsó elemi szabásmintájára, illetve a tapa mint technika esetében szokatlan – a nemezelést kiváltó – varrásra is.

Esetünkben a fa botanikai beazonosítása nehézségekbe ütközött. A hazahozott szárított növényi, illetve a tapa-poncsóból vett anyagminták a budapesti Természettudományi Múzeumban referenciaminták és megfelelő anyagelemző műszerek híján nem voltak beazonosíthatók. Ráczy István botanikus szívességének köszönhetően³⁶ mégis nagy biztonsággal valószínűsíthető, hogy a brú *amúng* az *Antiaris toxicaria*, amit megerősítenek a – nem mindig megbízható – vietnami szakirodalmi adatok is. Mindkét vietnami-brú szótár³⁷ azonos értelemben, „*cây sui*”-ként adja meg például az *amúng* vietnami nevét, ami gyakorlatilag az összes elérhető vietnami forrás szerint nem más, mint az *Antiaris toxicaria*.

Saját tapasztalataink és Luu Hung egy megjegyzése azonban mégis óvatosságra kell hogy intsen bennünket a pontos latin névig menő botanikai beazonosítást illetően: „A vietnamiak a szőtt ruhaanyag

helyettesítésére szolgáló faháncsot gyakran általánosságban *sui*-háncsnek nevezik, és feltételezik, hogy a faháncsból készült ruha *sui* ből készül. Ez pedig az *Antiaris*, malájul *upas*.”³⁸ Ez a mondat világosan mutatja, hogy vietnami nyelven mindazokat a fákat, amelyek faháncsruha-készítésre szolgálnak, összefoglaló köznapi néven *sui*-nek nevezik meg – s függetlenül attól, hogy számos ilyen fahélet ismernek a helyi lakosok, sőt maga a vietnami nyelvű többség is, a szótárakban a *sui* fa/fák latin nyelvű beazonosítására a botanikai valóságtól függetlenül az *Antiaris*

33 Mind a Colani-féle leírás, mind az általam gyűjtött poncsó vastagsága alátámasztja ezt: az utóbbi 3–9 mm között ingadozik.

34 Aragon 1990. 36.

35 Aragon 1990. 41.; így járnak el a brúk is, és Luu Hung (2006. 78.) szerint a katuk is.

36 Ráczy István vietnami botanikus kollégájával folytatott levelezés, illetve az ez utóbbi által küldött fénykép alapján tudta elvégezni a fa beazonosítását – de a küldött fénykép és a levélminta nem egyezett meg százszázalékosan egymással.

37 Vương Hữu Lễ 1997; Hoàng Tuệ et al. 1986.

38 Luu Hung 2006. 76.

toxicariát szokták használni! Ettől maga Luu Hung is csak annyiban tér el, hogy – miután részletezi az *Antiaris*ra vonatkozó adatait – megemlíti, hogy számos további faféle is van, amelyeket faháncsruha-készítésre használnak. Ez utóbbiaknak azonban a helyi nevén túl sem a vietnami, sem a latin nevét nem adja meg!³⁹ Esetünkben azonban, Rácz István – fénykép alapján történt – azonosítása alapján nagy valószínűséggel mégis elfogadhatjuk, hogy a brúk által *amúng*nek nevezett fa valóban az *Antiaris toxicaria*. Ehhez már csak annyit kell hozzátenni, hogy brú nyelven mind a fát, mind a belőle készült nyersanyagot ugyanazzal a szóval (*amúng*) nevezik meg.

A FA KIVÁGÁSA, A FAKÉREG VEREGETÉSE, A NYERSANYAG ELŐÁLLÍTÁSA

A folyamat demonstrálása két részletben zajlott. Az első másfél napon (1989. november 25–26-án) került sor az *amúng* fa kivágására és a kéreg veregetéssel való lehántására. A brúk kiválóan ismerik az erdőt, pontosan tudják, hogy melyik nyersanyag hol található: a különféle bambuszfajták, a vasfa, a rotang, vagy például az *Antiaris toxicaria* erdőbeli lelőhelyeivel tisztában vannak – így úgy mennek érte, mintha a „raktárba” mennének. A fa – ahogy az általában lenni szokott⁴⁰ – a falu mint földbirtokló egység közösségi tulajdonában van; az oda tartozó embereknek jogukban áll kitermelni. Mivel esetünkben a fa Xabai falu határában volt található, a falubeli *mpoʔaq* Tava révén a fa kivágásának nem volt akadálya. Előtte *mpoʔaq* Tava rövid imával egybekötött fogadalmat (*partoʔang*) tett: az egyik ágára csomót kötött, kérvén a fa szellemét (*yiʔang*), hogy „maradjon ebben a csomóban” és a fa sarjadjon újra – ily módon biztosítva a fa – és vele az értékes nyersanyag – újratermelődését, megmaradását.⁴¹ A hozzávetőleg 9–10 méter magas, a törzs aljánál körülbelül 1 méter kerületű (30 cm átmérőjű) fát ezután baltával (*achât*) és bozótvágó késsel (*pria*) néhány perc alatt kivágták, majd két darab, egyölnyi hosszú (kb. 170 cm),⁴² egyenes, és ágcsonkok

A FOGADALOMTÉTELTŐL A FA KIVÁGÁSÁIG
VIDEOGRAM, VARGYAS GÁBOR, 1989

39 A Quang Bình tartományban élő „vietic” nyelvű kis ruch csoporttól például hatféle fát említ latin név nélkül.

40 Lásd például Aragon 1990. 37.

41 Hasonló fogadalmatelteli szertartást említ a toradsáktól Aragon 1990. 43.

42 Az európai és magyar öl általában 180–190 cm között váltakozik. Mivel a brúk majdnem pigmeusi testméretűek, sokkal kisebbek az európaiaknál, az öljüket kb. 10 cm-rel kisebbre saccolom a miénknél. Nagyjából hasonló méreteket ad meg Aragon is (1990. 37.), aki 180 cm hosszú, 10–13 cm átmérőjű faágakról számol be: ez esetben az átmérő kisebbségét jól magyarázza, hogy nem az *Antiaris toxicaria*ról, hanem a *Ficus*félékről szólva adja meg azt, e fafélék pedig (lásd fentebb) ragacosabb voltuknál fogva vékonyabb darabokból, kisebb csíkokból vannak összenemezelve.

nélküli darabot – kiterjesztett karokkal, azaz egy öllel – kimértek belőle a közepénél. A törzs szétdarabolása után ezek szolgálták a poncsók elkészítéséhez nyersanyagként. A két szál fatörzset vállukon az erdőből a faluba vitték, ahol hamarosan megkezdődött a fa kérgének – két részletben, nagyjából egy egész napon át tartó – veregetése.⁴³ A veregetésbe bekapcsolódott Xabai falu érdeklődő férfi lakossága, fiatalok és öregek vegyesen. A résztvevők személye időközönként cserélődött, eleinte kevesebben, később többen voltak, összesen 6-8 férfi, a nézelődőket, férfiakat, nőket, gyermekeket nem számítva.⁴⁴

A veregetéshez jobb híján eleinte vaseszközt, a bozótvágó kés pengéjének vastagabb és tompa részét használták. Nagyjából egy órán belül kiderült, hogy ez a látszólag gyors és hatékony megoldás valójában több kárt okoz, mint amennyi haszna van: a vas túl keménynek bizonyult, szétroncsolta a fa kérgét, ami így túlságosan elvékonyodott és szétszakadozott ahhoz, hogy tartós használatra jó

legyen. Ezért rövid időn belül áttértek a „hagyományos” fa tapaverők használatára. A rekonstrukció tényéből adódóan kezdetben itt is volt némi habozás és tanácstalanság: eleinte egyik végén kissé elkeskenyedő, körülbelül 40 cm hosszú egyszerű hengeres verőket (*aluang kuklòh kòq amúng*) használtak, amelyek helyben készültek.⁴⁵ Később, a veregetés vége felé az egyik nézelődő öreg falubeli egy általa készített, de láthatólag régi tapasztalatból ismert, ágasfából faragott, kalapács alakú verőt adott át az egyik résztvevőnek. Az előbbivel merőlegesen (*kòq*), az utóbbival rézsútosan, ferdén – a kérget az ütéssel mintegy lefele verve-húzva a függőlegesen tartott fatörzsről (*kang*) – lehet a fát veregetni. Maga az a tény, hogy kétnyelvű adatközlőink a brú név mellett vietnami nyelven a *dùi đực* = „buzogányszerű kalapács” kifejezést adták meg már az előbbi (nem kalapácsszerű!) tapaverőre is, mutatja, hogy a forma hagyományos, nem a helyszínen improvizált újjátásról van szó. Ezzel a szerszámmal

A KIVÁGOTT FA EGYÖLNYI HOSSZÚSÁGÚRA DARABOLÁSA
VARGYAS GÁBOR FELVÉTELE, 1989

⁴³ A veregetés valamikor 11 óra tájban kezdődött meg és késő délután szakadt meg. Másnap kora reggeltől körülbelül 11 óráig tartott, akkor fejeződött be.

⁴⁴ Noha a gyűjtés során elmulasztottam *expressis verbis* rákérdezni, a kontextusból egyértelműen nyilvánvalóvá vált, hogy a veregetés – mint ahogy a tapakészítés egész menete – a brúknál férfimunka.

⁴⁵ *Aluang kuklòh kòq amúng*: „Fa – mozsártörővel függőlegesen fel/le mozogva ver – merőlegesen üt/kopog – fakéreg”. Sajnos a tapaverők készítését nem láttam, mivel a filmezéssel voltam elfoglalva, így nem tudom, hogy milyen fából készültek és hogy ki készítette őket. Emlékeim szerint a poncsóval együtt ezeket is felgyűjtöttem, de a hazautazásom során elkallódtak.

HAZAFELÉ A FATÖRZSDARABOKKAL | VARGYAS GÁBOR FELVÉTELE, 1989

A FAKÉREG VEREGETÉSE | VIDEOGRAM, VARGYAS GÁBOR, 1989

A VEREGETÉS KEZDETE | VARGYAS GÁBOR FELVÉTELE, 1989

A FA VEREGETÉSÉTŐL A KÉREG LEHÚZÁSÁIG | VARGYAS GÁBOR FELVÉTELEI, 1989

jóval gyorsabban és hatékonyabban lehetett a munkát végezni, mint az előbbiekkal. A brú tapatechnológia sajátossága, hogy – eltérően a toradzsáktól⁴⁶ – a teljes kérget felhasználják: tehát nem választják szét a kérge külső, fásabb, illetve belsőbb részeit. Aragon leírásából tudjuk, hogy a toradzsák bemetszik késsel a kérget és egyben lehántják azt, majd a külső és a belső kérget szétválasztják egymástól, és csak a belső részét használják fel veregetésre. A brúk ezzel szemben nem hántják le a kérget a fáról, hanem egyszerűen a kivágott – és kezdetben vízszintesen a földre fektetett, majd rövid idő után függőlegesen felállított – fatörzsdarabon elkezdik a kérget veregetni. A veregetés hatására a külső és belső kérge egyben, immár némileg összenemezelődve, elválik a törzstől. Ahogy az ütögetéssel egyre lejjebb haladnak, a fellazult és elvált kéreganyagot egyre lejjebb húzzák. A veregetés végén a henger alakú fakéregdarab mindenütt elenged, és zsákszerűen „kifordítva” egyben lehúzható a fatörzsről. A külső, fás kérge nagy része ekkorra már széjjelmállik, megpuhul; ami fás rész a veregetés, majd az azt követő áztatás és szárítás után mégis megmarad rajta, azt egyszerűen késsel levágják róla. A veregetés végén a „faháncshengert” késsel felvágják, s kiterítve egy téglalap alakú, nagy anyagot kapnak.

46 Aragon 1990. 41.

ÁZTATÁS

A veregetést egy éjszakáig tartó áztatás követi.⁴⁷ E folyamat célja nemcsak az anyag puhítása, hanem az is, hogy az ártalmas anyagok kiázzanak a tapából. Ahogy november 26-án késő délután *mpsaq* Toannal hazaértünk Xabaiból Dông Choba, a két tapadarabot összekötötte liánnal és beáztatta éjjelre a közeli folyóba. Másnap reggel, november 27-én kivette őket a vízből, majd egyenként jól átöblögette, megtaposta, csavargatta, puhígtatta, végül kiakasztotta száradni őket a ház verandája fölött húzódó bambuszrúdra. Ekkor vágta le késsel a rajtuk maradt keményebb, fás részeket is – bár láthatóan nem törekedett teljességre (meglehet, a rekonstrukció ténye miatt). A tapák így száradtak néhány napig.

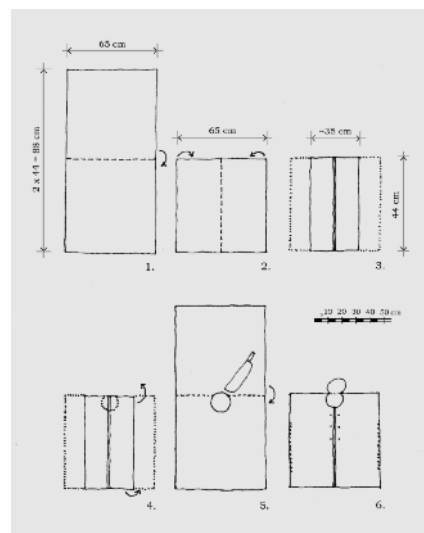
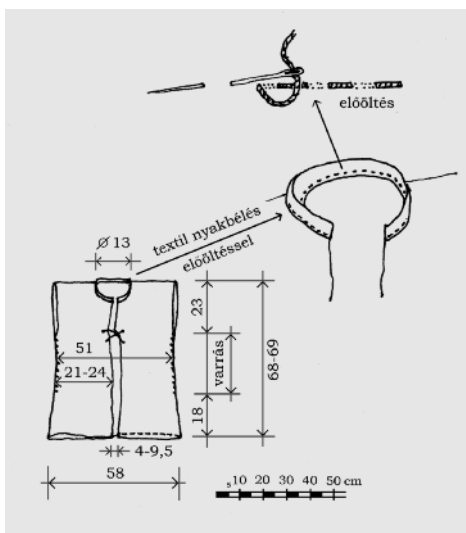
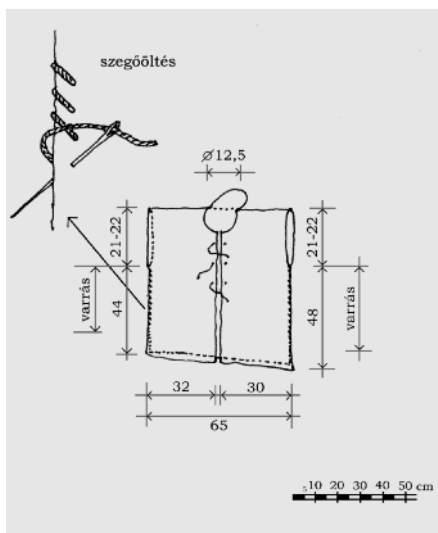
A TAPA ÁZTATÁSA ÉS SZÁRÍTÁSA | VIDEOGRAM, VARGYAS GÁBOR, 1989

⁴⁷ Aragon 1990. 41. szerint a toradzsáknál is hasonló a munkamenet: itt mindössze egyetlen éjszakára vagy napra áztatják be a tapát a vízbe, nem erjesztik vagy főzik, mint azt a többi faféle esetében teszik. Ez egyben azt is jelenti, hogy Antiarisból készíthető el leggyorsabban a tapa – vagyis ez a *legegyszerűbb* munkafolyamat. Luu Hung ezzel szemben azt állítja (2006. 178.), hogy a katuknál és a brúknál is (!) a kivágott fatörzset mintegy 10 napra vízbe áztatják.

A PONCSÓ SZABÁSA ÉS VARRÁSA

A poncsó elkészítésére december 3-án került sor, immár lakóhelyünkön, Dông Cho faluban, ezúttal is több aktív résztvevővel és néhány – cserélődő – nézelődővel.⁴⁸ A munkálatokban aktívan részt vett *mpoaq* Toan felesége, *mpiq* Toan is, aki a poncsó varrásához szükséges fonalat (*samā*) készítette el egy erdei liánféléből [*yirong/yarong*]; a szabást viszont megint csak kizárólag férfiak végezték, *mpoaq* Toanon kívül további három fő.⁴⁹ A poncsó szélességét először könyökben visszahajtott kézzel kimérik és az anyagot – a könyök mellett néhány centivel egyenesre és párhuzamosra vágva

A VARGYAS GÁBOR ÁLTAL GYÚJTOTT TAPA-PONCSÓ RAJZA.

A MOLNÁR BENŐ ÁLTAL GYÚJTOTT TAPA-PONCSÓ RAJZA.

A BRÚ TAPA-PONCSÓ SZABÁSMINTÁJA | A RAJZOKAT KÉSZÍTETTE: RÁCZKEVI IRÉN

– téglalap alakúra („egyenlőre”) vágják bozótívó késsel.⁵⁰ A „szabás” a következő lépésekben történik: 1. Első lépésben a poncsót hosszában félbehajtják. 2–3. A félbehajtott poncsó két szélét visszahajtják (*kadap*) középre, de úgy, hogy a két rész nem ér teljesen össze: a nyak-kivágásnak ugyanis meghagynak egy kis helyet. 4. Ráaknak egy porceláncsészét (*tangan*) a nyak helyére és körberajzolják szénnel. A porceláncsésze felső karimája a félbehajtott poncsó felső széléhez illeszkedik, vagyis a nyak nem pontosan a poncsó mértani közepén helyezkedik el. 5. A körberajzolt vonal mentén a tapát kivágják, de nem teljesen, mert 6. a felső részét meghagyják, s ennél fogva az anyagot visszahajtják. Ez a nyakrész megerősítésére szolgál. 7. A poncsót

⁴⁸ Tekintettel arra, hogy ebben a faluban töltöttem másfél évet, a jelenlétem itt már nem számított akkora újdonságnak – ezzel magyarázható a viszonylag kis számú jelenlévő.

⁴⁹ A Xabai falubeli *mpoaq* Tava, aki a fa kivágásának és a kéreg vergetésének egyik vezéralakja volt, a rekonstrukciónak ebben a részében már nem vett részt. Rá minden valószínűség szerint a fa kivágásának tulajdonjogi problémái miatt lehetett szükség. Lásd fentebb.

⁵⁰ *Ráiq amúng* = „vág + fakéreg”; illetve *táq tanlī* = „tesz + egyenlő”.

A PONCSÓ SZABÁSA ÉS FELPRÓBÁLÁSA | VIDEOGRAM ÉS FÉNYKÉP, VARGYAS GÁBOR, 1989

A FONÁL SODRÁSA ÉS A TŰ BEFŰZÉSE | VIDEOGRAM, VARGYAS GÁBOR, 1989

51 Egy közelebről be nem azonosított óriás bambuszféle.
 52 A tű fokának készítmódja igen eredeti: a kihegyezett bambusztű másik végét egyszerűen megütögetik-felpuhítják a bozótvágó kés fokával, majd két ágat sodornak belőle. Ebbe a két ágba fonják bele aztán a fonalat.

megint visszahajtják két oldalról középre: a kettő találkozási pontja kiadja azt a vonalat, ahol a poncsót elöl felvágják majd, hogy kabátszerűen kinyíljon.

A poncsó felnyitása után már csak a varrás van hátra (*lyĩh amúng*): két szélét szegőöltéssel összevarrják úgy, hogy fent meghagynak egy körülbelül 20-25 cm-es összevarratlan részt a kar számára. A varrás kétféle anyaggal történt: az egyik oldalon a már említett, erdei liánféléből készült vékony, sodrott fonállal (*samũ yirong/yarong*); a másik oldalon pedig az ennél jóval erősebb és durvább rotangfélével (*karai séaq*). A fonal sodrását, ami valójában két részfolyamatból áll, az egyedüli női résztvevő, *mpiq* Toan végezte. Először a lián külső kérgét késsel felmetszette, kibontotta belőle a puha belső részt, majd tenyerével gyors oda-vissza sodró mozdulatokat téve az alsó lábszárán kis, körülbelül 20 cm-es fonáldarabokat sodort belőle (*táq parlau*). Az elkészült fonáldarabokat egyenként két lábujja közé helyezte, majd amikor elkészített belőlük több tucatnyit, összesodorta őket több méter hosszú fonállá. A rotang-„szíj” készítése viszont férfimunka volt: a végén bevagdosott hengeres rotangnádból vékony csíkokat hasított (*chẽh karai séaq*) *mpoag* Toan.

A kétféle anyag használata valószínűleg a rekonstrukció tényéből következett: a varrás a kihegyezett bambuszból (*katang*)⁵¹ készült tűvel (*lanhõ*)⁵² nehezen ment, a vastag faháncs anyagban a bambusztű többször eltört, újra kellett hegyezni, parázson tüzesítve edzeni, és még így is csak úgy sikerült a varrást bevégezni vele, hogy hegyes vasárral előfúrták a lyukakat a tű számára. A másik oldalon az ugyancsak előfúrt lyukakon viszont a kihegyezett, hajlékony rotangcsíkot egyszerűen keresztülhúzták oda-vissza. Valószínű, hogy ezt a megoldást a munkamenet felgyorsítása céljából alkalmazták; valószínűtlennek tartom, hogy ezzel a durva rotangcsíkkal varrták volna eredetileg a tapa-poncsókat. A varrás a „gomblyukak” elkészítésével végződik: a poncsó elöl szétnyíló két szárnyára négy-négy lyukat fúrnak, s azokat „paszományszerűen” összekötik a fonállal. A felöltött poncsót végül a derékon övszerűen átkötik még rotangcsíkkal is, amelyre ráerősítik az erdőben elmaradhatatlan derékkosarat (*adũ*) – ebbe a bozótvágó kést szokás helyezni.

ZÁRSZÓ. VÉGKÖVETKEZTETÉSEK

A brú tapaponcsó-készítés menete ezzel véget is ért. Amikor a rekonstrukció végén két férfi, *mpoaq* Lô és *achuaih* Bônlai magára öltötte a poncsókat és az ágyékkötő-imitációkat, hogy lefényképezhessük őket, majd tettek még egy kört a ház mellett is a filmezés kedvéért, a körülöttünk álló báméskodók fetregő nevetésben törtek ki. Mi mutathatná ennél jobban azt, amiről az elején már szó volt: hogy a faháncs ruha „mára” (azaz 1989-es gyűjtésem idejére) mindenütt a régmúlt, illetve az elmaradottság és a szegénység szimbólumává vált?⁵³ Akármennyire lesajnált és szégyellt „archaikus” ruhadarab is azonban napjainkban a faháncs poncsó a brúk szemében, a rekonstrukció Délkelet-Ázsia őstörténete, a technikatörténet és a viselettörténet szempontjából felbecsülhetetlen értékű adatokat szolgáltatott egy mára már használaton kívül került, de teljesen feledésbe még nem merült, egykor alapvetően fontos nyersanyagra, technológiára és viselettípusra vonatkozóan. A tanulmány végén térjünk ki röviden néhány ezekkel kapcsolatos kérdésre is!

A régészeti és őstörténeti szakirodalomban gyakran felmerülő kérdés a szövés és a veregetett faháncstechnika egymáshoz való térbeli és időbeli viszonya, illetve a fakéreg-technológia őshazája. Howard a korábbi adatokat és véleményeket összegezve szögezi le, hogy „a délkelet-ázsiai és óceániai faháncs[-technológia] eredetére vonatkozó régészeti leletek több mint 6000 évvel ezelőtti délkelet-kínai eredetre mutatnak. Ez a technológia az eredetileg a Jangce mentén, illetve attól délre élő, ausztrikus nyelveket beszélő népekhez kapcsolódik, a tai, mon-khmer és hmong-mien nyelveket beszélő délkelet-ázsiai szárazföldi, valamint a szigetvilágbeli ausztronéz népek őseihez.”⁵⁴ Howard a tapa-technológiát Délkelet-Ázsia szárazföldi részén a neolitikumbeli Dél-Kínából kiinduló ausztrikus kirajzással hozza kapcsolatba, véleménye szerint az a Jangcétől délre élő népek szétvándorlásával került el mindenfelé.⁵⁵

Ennek és más hasonló nagyvonalú elméleteknek az alapjául egyetlen karakterisztikus – ám részben vitatott⁵⁶ – tárgytypus szolgál: a kő tapaverők. Bellwood ezekkel kapcsolatban a következőket szögezi le 1978-ban: „Az egyik legfontosabb megjegyzendő e tapaverőkkel kapcsolatban az, hogy általában csak Délkelet-Ázsia szigetvilágában fordulnak elő, illetve a kontinensnek a szigetvilághoz legközelebb eső partvidékein, elsősorban ausztronéz nyelveket beszélő vidékeken, míg a szárazföldi lelőhelyeken helyettük orsókarikákat találunk. Lehet, hogy ez a tény korai visszatükrözése annak az erős ausztronéz hagyománynak, amely a szövéssel szemben a faháncs ruházkodást preferálja; ez a hagyomány természetesen Óceániában még ma is rendkívüli fontosságú.”⁵⁷ Ha a Bellwood könyve óta eltelt időben gyarapodtak is ismereteink és mára már vannak kő tapaverő leletek szárazföldi Délkelet-Ázsiából mindenhol (Dél-Kína, Vietnam, Kambodzsa, Laosz, Malajzia, Thaiföld, Tajvan, sőt Madagaszkár és Dél-Amerika),⁵⁸ „jelenleg nem tudjuk a legkorábbi tapaverőket egyetlen meghatározott [nyelvi] csoporthoz sem kapcsolni; mégis úgy tűnik, hogy az említett népek [értsd: a Jangcétől délre és keletre lokalizált négy nagy nyelvcsalád tagjai – V. G.] közös faháncskészítő hagyománnyal rendelkeztek, ami szétterjedt velük együtt, amint

53 Brú adatközlőkkel beszélgetve visszatérő toposz a „régí idők” szegénységének érzékeltetésére az, hogy „faháncs ruhákban jártak”.

54 Howard 2006b 1.

55 Howard 2006b 2.

56 Lásd pl. Cameron 2006. 66.; Kun-Hui Ku 2006. 108–110. E kő-eszközök lehettek fazekaseszközök, vagy akár szágóverők is – ám mára legalább a rovátkolt felületű tapaverők tekintetében a régészek konszenzusra jutottak és a tapatechnológiához kapcsolják őket.

57 Bellwood 1978. 173.

58 Cameron 2006. 66.

dél-kínai őshazájukból maguk is szétterjedtek mindenfelé.”⁵⁹ Howard szerint a „daic” és hmong csoportoknál a szövés „nagyon korán” kiszorította a faháncsot, és mára kevés adat mutat arra, hogy valaha is használtak vagy készítettek volna abból készült ruhákat. „A szövés elterjedése kontinentális Délkelet-Ázsia északi részén [ugyanis], úgy tűnik, hogy különösen a »daic« nyelveket beszélő népekkel áll kapcsolatban.”⁶⁰ A faháncs-technológiára ugyanakkor a legtöbb etnográfiai példa a mon-khmer népektől ismert, és kisebb mértékben a tibeto-burmaiaktól.

További kérdés, hogy a „mikor”-on és „hol”-on túl milyen életmódot folytató népekhez kapcsolható a faháncs-technológia? A szakirodalomban korábban az etnográfiai anyag alapján általános volt az a felfogás, hogy a faháncs mindenképp a zsákmányoló, illetve az égetéses-irtásos gazdálkodást folytató népekhez kapcsolódik. Howard azonban – bármiféle bizonyíték nélkül – ezt pusztán feltételezésnek tekinti, ami szerinte azon alapul, hogy a technológia e népek körében maradt fent leginkább. „A múltban azonban faháncsot rendszerint megtelepültebb [sic!] földműveseknél is készítettek. Sőt, valószínűleg nagyon is valószínű, hogy készítése a korai földművelők között kezdődött, s később vették át tőlük a kevésbé letelepült szomszédok.”⁶¹ Nem lévén régész, nem kívánom mindezen kérdéseket részletesen vitatni, pusztán itt bemutatott saját anyagom alapján szeretnék velük kapcsolatban néhány megjegyzést tenni. Először is hangsúlyozni kell, hogy a brúk nem ismerik a szövést, mint ahogy nem ismerik a fazekasságot és a vas megmunkálását sem. Ez azonban nem valamiféle „velük született” elmaradottság jele vagy következménye: az általuk lakott hegyvidék, a vietnami Kordillerák (Trường Sơn) vízválasztójának klimatikus viszonyai, a nagy csapadékmennyiség és a magas páratartalom nem teszi számukra lehetővé a gyapot termesztését.⁶² Maga a tény mindazonáltal Howard véleményével egybeesik, amelynek értelmében a faháncstechnika a mon-khmer népeknél megvolt, és megelőzte a szövést. A brúk ugyanis valóban máig a szomszédos, szóni tudó „daic” népektől, közelebről a laóktól veszik textiláruik nagy részét. A körükben tehát nem meglepő, sőt talán logikus is a veregetettfaháncs-technika viszonylag kései megmaradása.

Csakhogy a brúk égetéses-irtásos földművesek, mint ahogy a körülöttük lakó hegyi népek döntő többsége is az, így nehezen vehették volna át ezt a technikát a náluk „letelepültebb” vietektől vagy laóktól, akik körében a faháncstechnika – ha létezett is valaha – az etnográfiai irodalomból egyáltalán nem ismert. A fogalmi zavar azonban, ami Howard fent idézett kijelentésében, a „korai” és „letelepültebb” földműves, illetve a „kevésbé letelepült” égetéses-irtásos földműves közötti különbségtételben tükröződik, nehezen értelmezhetővé teszi amúgy is a mondatot. Mit és milyen földművelést jelent az, hogy „korai földműves”? Ki a „korai” földműves, ha nem az égetéses-irtásos gazdálkodást folytató hegyi népek, köztük a brúk?

És mit jelent az, hogy „kevésbé megtelepült”? Azért, mert a talajváltó gazdálkodás során a megművelt földterületeket a talaj kimerülésének függvényében egymás után váltogatják, a brúk – mint ahogy más égetéses-irtást folytató népek is – még ugyanolyan letelepült életet élnek, mint bármely más földműves társadalom. A földek rotálnak, nem a falvak! Howardnak ezt

59 Howard 2006b 2.

60 Howard 2006b 2.

61 Howard 2006b 1–2.

62 Ezt ők maguk fogalmazták meg így a kérdésekre, s egyben ezzel okolták meg azt a tényt is, hogy ők viszont miért ismert dohánytermelők. Ez utóbbi növény ugyanis, ellentétben a gyappal, sok csapadékot igényel a termesztéséhez.

az – egyébként is bármiféle bizonyítékot nélkülöző – hipotézisét tehát nyugodtan félretehetjük, mint ami nem állja ki a tényszerűség próbáját. Ellene szól az is, hogy – mint láttuk – a technológiához tartozó fafélék döntő többsége máig nem domesztikált, hanem vadon termő fa. Az egyedüli Broussonetia papyrifera kivételével, amelynek őshazája Dél-Kína, és ami minden bizonnyal domesztikált formában került Óceániába, e különféle fák Délkelet-Ázsia kontinentális és inzuláris részén mindenütt előfordulnak vadon, s a szükségletek függvényében helyileg alkalmazhatók, mint ahogy alkalmazták is őket. Mint azt Kooijman indonéziai összefoglalásából láttuk, a leggyakrabban használt fa a vad Artocarpus (12 eset) és – második-harmadik helyen (7-7 eset) – az ugyancsak természetbe nem vont Antiaris toxicaria áll – a természetett Broussonetia mellett. Igencsak ellentmondásosnak tűnik ilyen körülmények között a faháncs-technológiát letelepült neolit földművesekhez kötni, mint ahogy kétséges a Broussonetia dél-kínai eredete alapján is az

egész technológiát Dél-Kínához kötni! Miért nyom többet a latban az egyedüli domesztikált növény, mint a sokféle egyéb, vadon termő nyersanyag? Sokkal valószínűbb, hogy a technológia ennél szélesebb területen volt ismert, mindenütt, ahol a hozzá szükséges növények előfordultak – ami miatt nem szükséges a jelenleg még nem kiforrott ausztrikus elmélethez, illetve a Jangce vidékétől való szétterjedéshez sem folyamodni. Egy ide kapcsolódó harmadik kérdés a tapaverők problematikája. Noha a régészek – és Howard is – tisztában vannak vele, hogy a kő tapaverők mellett Polinézia egészében és Óceánia nagy részében kizárólag fa tapaverőket használnak, amelyek régészeti leletekben csak a legritkábban maradnak meg, érthetetlen módon mégis nagyvonalú elterjedélméleteket alapoznak e tárgyfélek meglétére vagy hiányára.⁶³ Mint a brúk esetében láttuk, s mint azt számos más etnográfiai párhuzam alátámasztja, a kő tapaverő megléte egyáltalán nem *sine qua nonja* a technológia meglétének.

Ami a brú fa tapaverők formájából számunkra különösen fontos és érdekes, az a rekonstrukció végére „esetlegesen” elkészült „kalapácsszerű” szerszám, ami – ha jól értem a számomra nem eléggé világos régészeti tipológiát és rajzokat – a Bellwood által leírt és bemutatott, „szarvszerű kidudorodással” ellátott, Fülöp-szigeteki kő tapaverőkre emlékeztet; ezt a típust Cameron is bemutatja, azzal a megjegyzéssel, hogy „nem széles körben fordulnak elő Délkelet-Ázsiában; elterjedésük, úgy tűnik, Tajvanra és inzuláris Délkelet-Ázsiára korlátozódik”.⁶⁴ E „kalapács”-rész funkciója – mint érveltem mellette – az, hogy a faháncs veregetésekor az Antiarisról ennek segítségével „verik le/húzzák le” egyben a kérget. Amennyiben a formai hasonlóság megáll, amit – nem lévén régész – kérdésként vetek fel, annak fontos következményei lehetnek.

Tekintettel arra, hogy tudomásom szerint az Antiaris az egyedüli faféle, amelynek kérgét egy darabban hántják le, a többi alapanyagot – nagyobb ragasztótartalmuknak köszönhetően – kis darabokból nemezlik össze, amelyeknél

⁶³ A polinéz fa tapaverőkre lásd Kooijman 1972 és 1988. Óceániában a legrégebbi régészetileg kiásott fa tapaverő a Kr. u. 9–13. századból való, a Társaság-szigetektől (lásd Howard 2006b 1.).

⁶⁴ Lásd Bellwood 1978. 174. Fig. 7.16/c típus. Ugyanezt (de másképp rajzolva) lásd Cameron 2006. 66. Fig. 2.1/II. típus. Cameron 2006. 67.

a kéreg lehántása nem okoz nagy problémát, felvetődik, hogy ez az eszköztípus esetleg nem az Antiaris megmunkálásához kapcsolódik-e? Amennyiben egy ilyen kérdésfelvetés megállja a helyét, akkor ez azt is maga után vonhatja, hogy az egyes tapaverők esetében a nyersanyag függvényében más és más formákkal számolhatunk – ami magyarázattal szolgálna egy eddig fel nem merült kérdésre, nevezetesen, hogy ezek a verők miért különböznek egymástól annyira formailag.

A kérdés már csak azért is jogos, mert a szakirodalomból kitetszően az Antiaris a *legegyszerűbb*, a legkevesebb munkával, idő- és erőbefektetéssel együtt járó faháncs-technológia! Fontosságát bizonyítja, hogy ez az egyik leggyakrabban felhasznált nyersanyag; vastag és durva, nagy fizikai igénybevételre szolgáló, hétköznapi-erdei munkához szolgálta strapabíró alapanyagot;⁶⁵ épp ezért a belőle készült ruhák általában, a brúknál pedig kivétel nélkül díszítetlenek.

A nagy területekre vonatkozó átfogó régészeti elméletek megalkotása során ugyanakkor érthetetlen, hogy egy etnogenetikai szempontból oly fontos kérdésben, mint a veregetettfaháncs-technológia, hogyan lehet a nyelvészeti/nyelvtörténeti adatok teljes

mellőzésével operálni. Míg az ausztronéz őshazához fűződő rekonstrukciók során már Heine-Geldern 1937-es tanulmánya óta evidencia a proto-ausztronéz szókincs felhasználása, feltűnő, hogy a mon-khmer és más egyéb nyelvcsaládok hipotetikus vándorlásainak, illetve a veregetettfaháncs-technológia történetének felvázolásakor Howard sem hívja segítségül a nyelvészetet. Pedig akárcsak egy mon-khmer áttekintés is – mondjuk – a nyersanyagként szolgáló fa vagy fák nevééről sok mindent árulkodhatna: ha egymástól távoli nyelvekben ugyanaz a fő kimutatható lenne, az régi és közös kultúrjavakról árulkodhatna. Épp ezért levélben fordultam a kitűnő mon-khmer nyelvtörténészhez, Gérard Difflothhoz. Idézek válaszból: „A fakéreganyag brú megnevezésére és az Antiaris toxicariára vonatkozó kérdésedre a gyors válasz az, hogy a pakoh nyelvben van egy kognát szó, amelynek ugyanaz a hangalakja és a jelentése, mint a brúban; továbbá, hogy van egy további kognát szó is a yiir nyelvben (ez egy közeli »katuic« nyelv, amelyet »in«-nek neveznek laoszi nyelven): /mäŋ/ 'faháncs, Antiaris tox'. Egyelőre ennyit találtam.

Ez nem túl izgalmas, sajnos, mivel a pakoh és a yiir közeli rokonságban áll a brú nyelvvel. Amúgy természetesen számos további szót ismerünk az ausztro-ázsiai nyelvekben

⁶⁵ A brúk szerint a tapa-poncstól rendszerint az erdőbe menet vették magukra. Amellett, hogy melegen tartotta a testet és védett az esőtől, megvédte a testet az erdőben járásakor szinte elkerülhetetlen karcolásoktól, sebektől, sérülésektől.

e két fogalomra, de azok nem kognátok. Ez, attól tartok, meglehetősen sovány eredmény. De mégis, a yiir monoszillabikus szó azt sugallja, hogy a /ʔa-/ kezdet a brú és pakoh nevekben történeti szempontból nézve valamiféle névelő, amit a »katuic« főnevekben közönségesen megtalálunk; majd utána az /m-/ kezdőhang arra utalhat, hogy ez valamikor egy -m- infixum volt, ami elvesztette eredeti kezdő mássalhangzóját; de jelenlegi ismereteink fényében ez már túlságosan hipotetikus, hacsak ezt a feltételezett elvesztett mássalhangzót meg nem tudjuk találni.”⁶⁶

Jóllehet sajnos ez a mégannyira részletes nyelvtörténeti válasz sem oldja meg a felvetett kérdést, annyi bizonyosnak látszik, hogy a faháncs alapanyagának megnevezésére a mon-khmer nyelvekben számos szó létezik; a technológia történetének felvázolásához tehát nem lesznek nélkülözhetők a több nyelvcsaládot (mon-khmer, tibeto-burmai, hmong-mien, „daic”) is átfogó nyelvészeti rekonstrukciók. 66 G. Diffloth, e-mail, 2016. február 20.

FÜGGELÉK

A KÖTETBEN SZEREPLŐ NÉPCSOPORTOK ELHELYEZKEDÉSE DÉLKELET-ÁZSIÁBAN

